KES ON JOHANNES? MÕTTEID NELJANDA EVANGEELIUMI NIMEST

PEETER ROOSIMAA

ERINEVAD JOHANNESED

Teoloogide, eriti algkristluse uurijate jaoks on juba pikka aega üheks aktuaalseks probleemiks olnud Johannese nimega seonduv. Küllap seetõttu, et omal ajal oli see nimi väga populaarne.[1] Ka kohtame Johannese-nimelisi isikuid küll Piiblis, küll kiriku ajaloos. Olgu siin nimetatud Johannes, keda kutsuti Ristijaks, Johannes Sebedeuse poeg, ka Peetruse isanimi oli Johannes, Ilmutuse raamat toob esile Johannese kui nägija. Kirikuajaloolistes materjalides on tuntud nn Papiase fragmendid, kus kirikuisad tsiteerivad Papiase viieosalist, kahjuks kaduma läinud teost *Issanda sõnade seletus*.[2] Need fragmendid[3] pakuvad teavet Uue

---

[1] Johannes on kreeka variant heebrea nimest Joohanan, mis tähendab: "Jahve on armuline, heatahtlik" — M. Lilleväli, *Piibli nimede leksikon* (Tallinn: Logos 2000), 124; *Lexikon zur Bibel*, Hgg von F. Rienecker, 6. Aufl (Wuppertal: R. Brockhaus Verlag, 1978), 707.

[2] Λογίων κυριακῶν ἐξήγησις

[3] Kasutan Papiase fragmentide tekste teosest A. Lindemann, H.Paulsen, ed/trans, *Die Apostolischen Väter* (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1992), 286jj.

Testamendi autorite kohta, samuti on neis juttu mitmetest Johannestest. Teises fragmendis on juttu kellestki Johannese nimelisest vanemast või vanurist (ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης)[4]. Tegelikult on selles fragmendis juttu isegi kahest Johannesest. Üht Johannest on nimetatud samas reas Andrease, Peetruse, Filippuse, Tooma, Jaakobuse, Matteusega. Sellest võib järeldada, et mõeldud on kaheteistkümne ringi kuuluvat Johannest. *Presbüter* Johannest on nimetatud koos kellegi Aristioniga, kusjuures neid mõlemaid nimetatakse Issanda jüngriteks.[5] Veel toob Eusebius ära Papiase mõtte, et too sai apostlite sõnu neilt, kes neid ise järgisid. Aristioni ja *presbüter* Johannest olevat ta ise kuulnud.[6]

Kolmas fragment annab teada, et Papiase õpetaja nimi oli Johannes (Παπίας ὁ Ἰωάννου μαθητής).[7] Seitsmendas fragmendis on Papiast nimetatud seoses evangelist Johannesega (Ἰωάννου τοῦ εὐαγγελιστοῦ)[8]. Üheksas fragment teatab, et Papias elas samal ajal jumaliku evangelist Johannesega.[9] Üheteistkümnes fragment nimetab Papiast teoloog Johannese kuulajaks (ἀκουστής τοῦ θεολόγου Ἰωάννου).[10] Nagu teises fragmendis nii ka siin on nimetatud üht Johannest apostlite loetelus, koos temaga loeti Issanda jüngriteks Aristioni ja teist *presbüter* (πρεσβύτερον) Johannest. Veel on ära toodud Papiase

---

[4] Edaspidi nimetan kreekakeelse sõnakuju järgi lihtsalt *presbüter.*

[5] Eusebius, *Historia Ecclesiastica* (edaspidi: Eus HE) III, 39,4.

[6] *Ibid,* 39,7

[7] *Anecdota Graeca*, ed. J. Chr. Wolf III, Hamburg 1724, 93 — Lindemann, Paulsen, *Die Apostolischen Väter*, 294.

[8] *Anastas. Sin.* 1. c. lib. VII — Lindemann, Paulsen, *Die Apostolischen Väter*, 296.

[9] *Maximus Confessor.* 1. c. *De eccl. Hierarchia* c. 7 p. 422 — Lindemann, Paulsen, *Die Apostolischen Väter*, 298.

[10] *Philippus Sidetes Hist. Eccles.?* — Lindemann, Paulsen, *Die Apostolischen Väter*, 298.

ütlus, et teoloog Johannes ja tema vend Jaakobus tapeti juutide poolt. Kaheteistkümnendas fragmendis[11] on juttu Johannesest, kelle keiser Nerva saarelt tagasi kutsus, talle armu andis ning võimaldas Efesoses elada. Tema olevat olnud ainus, kes kaheteistkümnest jüngrist oli veel elus. Pärast evangeeliumi kirjutamist olevat ta saanud märtriks. Papiase ütluse kohaselt oli ta tapetud juutide poolt, nii läks tema ja ta venna kohta täide Issanda ütlus nende märtrisurma osas.

Nagu näha, esineb Johannese nimi Papiase fragmentides korduvalt. Mõnel juhul on üsna ilmne, et mõeldakse sama isikut, kuid mitte alati. Keerukust lisab, et Papiase ütlused on säilinud üksnes fragmentidena teiste autorite teostes ning pole alati täiesti ühemõttelised. Küsimuseks on, kuivõrd täpselt on teda mõistetud ja tsiteeritud. Kas Papiast on otseselt või kaudselt tsiteeritud või kas pole vahel tegu ka erinevate mõtete kompileerimisega? Näiteks kaheteistkümne hulka kuulumine võib olla järeldus apostli ja Issanda jüngri nimest. Ja kuivõrd täpsed on Papiase teated? Kas ei ole võimalik, et väljendit Issanda jünger või apostel hakati mõistma kui kaheteistkümne hulka kuulumist?

SUULISE PÄRIMUSE ERIPÄRAST

Papiase teise fragmendi juures paelus mu tähelepanu, et Papias eelistas suulist pärimust kirjalikule.[12] Ja võib arvata, et ta ei olnud selles mõttes sugugi erand, pigem reegel.

Kuid suuliste pärimuste juures tuleb arvestada selle eripäradega. Nagu teada, ei registreeri inimese mälu kõiki fakte ühesuguselt. Olulisi üksikasju registreerib mälu palju paremini kui mitteolulisi. Kõrvaldetailid jäävad tihti märka-

---

[11] *Georgius Hamartolus Chronicon*, aus cod. Coisl. 305 — Lindemann, Paulsen, *Die Apostolischen Väter,* 300.

[12] Eus. HE III, 39,4.

mata, neid antakse jutustuses edasi üsna ujuvalt. Mingi sündmuse edasijutustamisel taolised valikud jätkuvad. Vähemtähtsatele detailidele pööratakse üha väiksemat tähelepanu, nn jutustuse raamid rekonstrueeritakse kergesti keskse mõtte alusel, samuti antakse neid edasi üsna üldiselt või üldsõnaliselt. Seda kõike on võimalik täheldada evangeeliumides edasiantud Jeesuse-pärimuste juures. Olen isegi kogenud, kuidas mõne aasta jooksul võivad mälus erinevad inimesed ja sündmused kombineeruda ja anda lõpuks ebaõige pildi. Muidugi ei tähenda see, et suusõnalised pärimused ei ole kunagi usaldusväärsed, kuid oht moonutusteks on olemas.

Mingi pildi pärimuste mitmesugusest, legendilisest arengust annab jutustus Juuda saatusest, kes polevatki surnud poomisel, vaid kes elas piinarikkalt edasi. See väga värvikas jutustus on seostatud Johannese õpilase Papiasega.[13]

Tiitlite erineva kasutuse osas paelub tähelepanu Eusebiuse tekst, mis räägib apostel Filippusest Hierapolist ja tema tütardest. Neist tütardest oli Papias imestusvääriva loo rääkinud.[14] Arvatavasti on tegemist Filippuse — kes kuulus seitsme hulka ja keda me tunneme kui evangelist Filippust — ja tema tütardega (Ap 6:5; 21:7). Ühtlasi on siin näide apostli mõiste avarama kasutuse kohta kui üksnes kaheteistkümnene ring ja Paulus. Ka Issanda jünger ei pruukinud kindlasti tähendada, et see inimene kuulus kaheteistkümne ringi. Teisalt ei pruugi seda tähendada ka apostliks nimetamisest hoidumine. Ilmselt ei olnud — eriti suulise pärimusfaasi juures — tiitlite kasutamine kuigi range. Tuleb arvestada pärimuste liikumisega suust suhu, samuti geograafiliste vahemaadega — teadete moondumiseks või vääriti mõistmiseks oli võimalusi kui palju.

Eelneva taustal ei tundu väga usutav kaheteistkümnen-

---

[13] *Anecdota Graeca* — Lindemann, Paulsen, *Die Apostolischen Väter*, 294, 296.

[14] Eus HE III, 39,8-10.

das fragmendis toodud jutustus, et keiser Nerva kutsus Johannese saarelt tagasi ja andis talle armu ning võimaldas tal Efesoses elada, et ta oli kaheteistkümnest jüngrist ainus, kes tol ajal veel elas, kuid kes pärast evangeeliumi kirjutamist sai märtriks. Papiase ütluse kohaselt tapsid ta juudid. Sellega olevat täitunud Issanda ütlus nii tema kui ka ta venna Jaakobuse kohta nende märtrisurma osas.[15] Pigem võib siin olla tegu erinevate traditsioonide kokkusobitamisega.

NELJANDA EVANGEELIUMI AUTORSUSE KÜSIMUS

Seoses Johannese nimega pakub mulle huvi, kes seisab neljanda evangeeliumi puhul selle autori nime taga?

Teatavasti võis mingi teos kanda kas tegeliku autori nime (nt Luuka evangeelium, Pauluse kiri roomlastele), autorina võidi nimetada kedagi teist (pseudograafid, nt Enoki raamat, Matteuse evangeelium), teos võis kanda isiku nime, kellele teos oli pühendatud (seda võib arvata mitmete psalmide puhul), ka pole välistatud koolkonna nimi.

Kas võiks neljanda evangeeliumi nimi tähendada autori nime? Muidugi ei ole siin mõeldud teose autorit kui nende lugude välja mõtlejat, vaid kui pärimuste temale sobivas vormis kirjapanijat. Johannese evangeeliumis on näha mitmete nii kirjalike kui ka suuliste pärimusallikate kasutamist. Samuti on võimalik, et autor kasutas enda mälestusi.

Randar Tasmuth on põhjalikult uurinud Ireneuselt pärit viiteid Johannese kohta. Ta tõdeb, et oma viieosalises teoses *Hereesiate vastu* kasutas Ireneus kaksteist korda väljendit Issanda jünger, neljal korral on Johannesega seostatud evangeelium, kahel korral on Johannese, Issanda jüngriga, seotud apokalüps, kahel korral on Johannesega seostatud

---

[15] *Georgius Hamartolus Chronicon*, aus cod. Coisl. 305 — Lindemann, Paulsen, *Die Apostolischen Väter,* 300.

nimetus apostel, üks kord on Johannest nimetatud evangelistiks. Tasmuth järeldab: "See Ireneuse poolt kujundatud üldpilt ei jäta midagi lahtiseks. Johannes on apostel, ta on Issanda jünger, isegi JJA[16], temaga on seostatud neljas evangeelium ja apokalüps. Ireneus ei saanud teha niisugust sünteesi tühjalt kohalt".[17]

Veel lisab Tasmuth: "Ehkki Ireneus ei osuta, missugust Johannest ta mõtleb, on saanud üldiseks veendeks, et Eusebiuse ajal arvati, et Ireneus pidas Papiast apostel Johannese kuuljaks. Eusebius ise on küll teisel arvamusel ja kirjutab, et "Papias ise selgitab oma töö eessõnas, et ta ei ole kunagi olnud pühade apostlite oma silmaga nägija ja jutustab, et ta õppis usu põhiasju nende endistelt õpilastelt ... siin tuleb tähele panna, et ta nimetab Johannese nime kaks korda". Igal juhul oli Papias allikas nii Ireneuse, Eusebiuse kui teiste varakristlike kirjanike jaoks. Tänapäeval esineb lahkarvamusi selles osas, mida Papias võis teada ja kirjutada neljanda evangeeliumi ja selle autori kohta".[18]

Kuid kas see kõik ikka nii päris kindel ja selge on? Näiteks A. Lindemanni arvates tundis Papias Matteuse ja Markuse evangeeliumeid, kuid ilmselt mitte Johannese evangeeliumit.[19] Et Papiase fragmendid ei ole väga ühemõttelised, ilmneb minu arvates tema ütlustes Matteuse ja Markuse evangeeliumi kohta teises fragmendis, mille kohaselt Markus kirjutas evangeeliumi Peetruse ütluste alusel ja Matteus koostas oma logionide kogu heebrea keeles ning igaüks tõlkis seda nagu oskas.[20] Või näiteks Eusebius toob ühelt poolt ära Irenaeuse teate, et Papias oli Johannese kuulaja, teisalt aga Papias olevat jätnud teate, et

---

[16] JJA = jünger, keda Jeesus armastas

[17] Randar Tasmuth, "Johannes küll, aga kes siiski?" *Usuteaduslik ajakiri* 1 (2000), 35.

[18] *Ibid,* 36j; Tasmuth tsiteerib siin Eus HE 3,39.2,5.

[19] Lindemann, Paulsen, *Die Apostolischen Väter,* 286.

[20] Eus HE III, 39,15.16.

ta ise polnud pühasid apostleid ei kuulnud ega näinud.[21]

Olgu siin seoses kirikuisade ütlustega refereeritud veel Udo Schnellet. Ta toob ära, et umbes aasta 180 paiku andis Ireneus edasi Johannese evangeeliumi autori kohta traditsiooni, mis oli pärit Väike-Aasiast ja mis leidis aasta 200 paiku üldist tunnustust. Selle traditsiooni kohaselt andis Johannes, Issanda jünger, kes ka tema rinnale nõjatus, ise välja evangeeliumi, kui ta Efesoses viibis. Veel märgib Schnelle, et ühes teises kohas ütleb Ireneus Johannese vanuse kohta: Kõik presbüterid, kes olid tulnud Aasiasse Johannese Issanda jüngri juurde, tunnistasid, et Johannes andis selle pärimuse edasi. Sest ta jäi nende juurde kuni Traianuse ajani. Seoses Papiasega kirjutab ta, et too kui Väike-Aasia Johannese-traditsiooni vanim tunnistaja räägib küll apostel Johannesest ja ühest presbüter Johannesest, kuid ei tea midagi sellest, et üks neist kahest oleks neljanda evangeeliumi kirjutanud. Seepärast ei või teda pidada Ireneuse poolt edasi antud traditsiooni esindajaks. Kas Papias neljandat evangeeliumi tundis, peab Schnelle arvates jääma lahtiseks, kuigi hilisemad Armeenia Papiase-pärimused seda eeldavad.[22]

Eelnev peaks piisvalt tõendama, et varase kiriku pärimustesse tuleb suhtuda kriitiliselt, et need ei pruugi sugugi olla nii ühemõttelised, kui algul paistab. Tasub kaaluda ka teisi võimalusi, samuti arvestada evangeeliumi sisemiste tõenditega.

ARVAMUSI NELJANDA EVANGEELIUMI AUTORI KÜSIMUSES

Nagu võib oodata, jõuavad uurijad neljanda evangeeliumi autoriga seotud komplitseeritud materjali analüüsil erine-

---

[21] Eus HE III, 39,1.2.

[22] Udo Schnelle, *Einleitung in das Neuen Testament*, 2. durchgesehene Auflage (Göttongen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1996), 535.

vatele tulemustele. Püüan neist mõningad esile tuua.

Jürgen Becker on seisukohal, et evangelist on meile nime ja isiku poolest tundmatu ning identifitseerimatu.[23] Oma arutlustes käsitleb Becker võimalusi, kas neljanda evangeeliumi autor võiks olla Johannes Sebedeuse poeg või presbüter Johannes või koguni Jeesuse meelisjünger.

Johannes Sebedeuse poeg ei saa Beckeri arvates evangeeliumi autoriks olla. Nimelt lubab Mk 10:35-40 oletada, et Johannes Sebedeuse poeg suri varakult märtrina. Ka väidab Becker, et neljas evangeelium ei saa pärineda pealtnägijalt, vaid selle taga seisab pikem traditsiooniprotsess.[24]

Presbüter Johannese osas näeb Becker uusaegset kombinatsiooni, mis ei ole vanakirikliku traditsiooni poolt piisavalt tõendatud. Kuna "presbüteri" kuju on tekstides ebakonkreetne ja ebaselge, siis tuleks see tees kõrvale jätta.

Ka meelisjüngri idee ei aita kaugemale. Beckeri arvates on ta küll reaalne kuju, kuid tema anonüümsust ei kõrvaldata. Becker tõdeb, et evangeeliumi esimeses kahekümnes peatükis ei ole kordagi autoriküsimusega tegeldud. Seal pole antud mingit viidet, et näiteks meelisjünger peaks olema autor. Jh 21:23jj osas arvab Becker, et tegemist on isoleeritud märkega, mis pidanuks tagama evangeeliumi autoriteedi.[25]

Martin Hengel peab Johannese evangeeliumi autoriküsimuse vaatlemisel oluliseks evangeeliumi tiitlit. Tema arvates ei ole tiitlit omistatud raamatule hiljem, vaid see on lisatud evangeeliumile koolkonna juhi õpilaste poolt ajal, mil nad teost õpetaja surma järel lõpetavalt redigeerisid ja ärakirju levitasid. Kui tiitel oleks olnud erinevate koguduste lisand (evangeelium oli laia levikuga juba enne teise

---

[23] Jürgen Becker, *Das Evangelium nach Johannes: Kapitel 1-10*, dritte, überarbeitete Auflage (Güterloh: Gerd Mohn/Echter Verlag, 1991), 64.

[24] *Ibid*, 62j.

[25] *Ibid*, 63.

sajandi lõppu), siis peaks olema säilinud mitu erineva tiitiliga raamatut, kuid selliseid pole leitud.[26]

Hengel pakub välja hüpoteesi, et Johannese evangeeliumi ja Johannese kirjade autor võis olla sündinud umbes aastal 15 (suri aasta 100 paiku) Jeruusalemmas preestriaristokraatia liikmena. Nagu paljud noored juudid võis ka tema olla haaratud Ristija äratusliikumisest ja Jeesuse tegevusest. Ta võis olla Jeesusega isiklikult seotud ja elada lähedalt kaasa Jeesuse passioonile. Ta võis kuuluda jüngrite laiemasse ringi. Arvatavasti oli ta lähedastes suhetes Johannes Sebedeuse pojaga ja Filippusega seitsme ringist. Oletatavasti lahkus ta Jeruusalemmast kasvava juutliku surve mõjul, mis 50ndatel aastatel selootlike mahhinatsioonide tõttu tugevnes. Johannese evangeeliumis nähtuv terav vastuseis juutidele võib ulatuda tagasi selleaegsetesse traumaatilistesse elamustesse. Side Filippusega võis olla äratanud temas huvi Samaaria- ja paganamisjoni vastu. Pingeline olukord viimastel aastatel enne Juudi sõja algust, sikariootide terror ja antijuutlikud pogrommid Kaisareas sundisid teda asuma Väike-Aasiasse, kus ta rajas oma koolkonna, mis õitses napilt 40 aastat. Koolkonna liikmete seas kutsuti teda hilisematel aastatel presbüteriks ja Issanda jüngriks. Tema autoriteet kasvas, kuna ta elas teistest jüngritest kauem. Tema enda teoloogilises töös, milles juutlik-palestiinalikud kallakud lõikuvad hellenistlike, entusiastlike, isegi pauliinlike tendentsidega ja ühenduvad suureks sünteesiks, saavutab algkristluse kristoloogiline õpetusareng oma kõrguse. Tema teoloogilised saavutused leidsid tunnustust, kui 30-40 aastat hiljem kiriklik traditsioon identifitseeris ta Sebedeuse pojaga ja kaks sajandit hiljem andis talle aunime Teoloog. Kuid samas jäi ta isik selliselt varju, et ta on tänaseni tundmatu.[27]

---

[26] Martin Hengel, *Die johanneische Frage: Ein Lösungsversuch mit einem Beitrag zur Apokalypse von Jörg Frey* (Tübingen: J. C. B. Mohr, 1993), 32j, 204j.

[27] *Ibid*, 324-325.

Rudolf Schnackenburg peab õigeks küsida, kas evangeelium toetub apostellikule autoriteedile, täpsemalt apostel Johannesele või mitte? Kui apostli ja evangeeliumi lõpliku vormi vahel on veel mingi traditsiooni- ja redakstiooniline protsess, siis on see usklikele vähem tähtis.[28]

Varase kiriku pärimusi kokkuvõttes tõdeb Schnackenburg, et ainsana jääb kindlale positsioonile vaade neljanda evangeeliumi koostamise kohta apostel Johannese poolt Efesoses. Seda vaadet kinnitavad allikad tekivad aga alles teise sajandist lõpul ning sellest varasema aja kohta on raske midagi kindlat väita.[29]

Huvitavaid järeldusi teeb Schnackenburg uurides Johannese evangeeliumi keelt ja stiili. Ta tõdeb, et Johannese evangeelium on algusest peale kirjutatud kreeka keeles, kuigi seal esinevad mõned semitismid või on näha semiitlikku värvingut. Arvestades evangeeliumi keele semiitliku koloriiti, on autori juutlik päritolu vaevalt küsitav, võimalik, et ta oli isegi Palestiinas sündinud. Laitmatu kreeka keele alusel aga tuleb arvestada tema pikema viibimisega hellenistlikus ümbruses. Nii võiks autorit otsida ka juutlikust diasporaast. Evangeeliumi lähedus Qumrani tekstidele jätab avatuks mitmeid võimalusi: autori võimalik otsene või kaudne seotus esseenidega; suhteliselt hea juutlik haridus.[30]

Autorsuse küsimusele üldhinnangu andmisel lähtub Schnackenburg F.-M. Brauni arvamusest. Braun on ettevaatlikult väljendanud seisukohta, et Johannese evangeelium ei pärine otse galilealasest kalurilt, vaid tegelik kirjutaja on keegi teine, keegi juutliku hellenismiga tuttav inimene, keda apostel sekretärina kasutas. Mõte, et "vaimset

---

[28] Rudolf Schnackenburg, *Das Johannesevangelium, I. Teil: Einleitung und Kommentar zu Kap. 1-4*, 3. Auflage (Leipzig: St.Benno-Verlag, 1966), 62.

[29] *Ibid*, 76.

[30] *Ibid*, 93j.

autorit" ja "evangelisti" (kes evangeeliumi kirja pani) tuleks eristada, võib Schnackenburgi arvates küll olla õige, kuid üksnes "sekretäri hüpotees" ei näi teda siiski täiesti rahuldavat.[31]

Ilmselt tuleb arvestada, et evangeeliumi kirjutaja oli apostli hellenistlik õpilane, kellel oli küllalt suur iseseisvus. Arvatavasti ei olnud tal kasutada apostlilt mitte üksnes teatud materjale, vaid ta oli kursis ka apostli mõttekäikudega, mille ta ise sidus Jeesuse tegude ja sõnadega — õndsussündmuse "apostellik interpretatsioon". Nii oleks evangelist ühelt poolt apostel Johannese pärimuse ja kuulutuse tradent, teisalt aga ka ise teoloog ja kuulutaja. Muidugi ka see on vaid hüpotees, kuid see arvestab nii varakiriklikke pärimusi Sebedeuse poja Johannese autorsusest kui ka praeguste uurijate tulemusi.[32] Seda hüpoteesi peab Schnackenburg eriti väärtuslikuks seoses meelisjüngri probleemiga.[33]

Georg Richteri arvates oli neljanda evangeeliumi alguses mingi juudikristlik kiri, mida sageli nimetatakse algevangeeliumiks (*Grundevangelium*), oma praeguse kuju sai evangeelium järk-järgult.[34] Seoses johannesliku terminoloogia ja stiiliga toob Richter esile, et evangelisti stiil ja terminoloogia on tingitud sotsioloogilistest teguritest, koguduse tradistioonist või vastavalt mingi koguduse (või koguduste ühenduse) kindlast miljööst. Richteri arvates võib johanneslikku stiili ja terminoloogiat leida juba algteosest.[35]

Josef Blanki analüüsidest saab üha enam nähtavaks mõte: oli olemas *johanneslik õpilastering* koos silmapaistva

---

[31] *Ibid*, 85.

[32] *Ibid*, 86.

[33] *Ibid*, 88.

[34] Georg Richter, *Studium zum Johannesevangelium*, Hgg von Josef Hainz (Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 1977), 288.

[35] *Ibid*, 294.

koolkonna juhi või Meistriga, kes oligi *evangelist*, kusjuures seda ringi võiks mõista kui johannesliku traditsiooni kandjat.[36]

Oscar Cullmanni arvates tunnistavad Jh 21. peatüki viimased salmid, et selle teose andsid pärast autori surma välja tema õpilased või õpilane, mis on üheks viiteks johannesliku *ringi* olemasolule.[37]

Evangeeliumi kirjandusliku arengu osas pakub Cullmann välja järgmise skeemi:[38]

1. Autor, tugev isiksus, kasutas nii neid traditsioone, mis kuulusid algkristluse ühisesse pärandisse, kui ka teatud eritraditsioone, kas siis kirjalikult fikseerituid või suulisi, mis pärinesid kindlast ringkonnast, kuhu autor ka ise kuulus. Lisaks eritraditsiooni olemasolule ei tohiks siiski ka autori isiklike mälestuste võimalust *a priori* kõrvale heita.

2. Autor vastutab teose, nii nagu see meie ees on, põhiliste joonte eest.

3. Redaktor või redaktorite grupp, kes seisis autori mõju all ja kuulus autoriga samasse ringkonda, revideeris või täiendas teost pärast autori surma.

Samal ajal peab Cullmann paljude Johannese evangeeliumi kujunemisega seotud muudatuste redaktori(te) arvele panemist üsna problemaatiliseks. Ta küsib, kas siis teatud kindlatel juhtudel on tõesti nii raske oletada, et algse evangeeliumi autor ise võis tema kasutuses olevat materjali just selliselt esitada?[39]

Seoses Jh 21 peatükiga lisab uut värvingut **Klaus**

---

[36] Josef Blank, *Das Evangelium nach Johannes*, 1. Teil a (Düsseldorf: Patmos Verlag 1981), 58.

[37] Oscar Cullmann, *Der johanneische Kreis: Sein Platz im Spätjudentum, in der Jüngerschaft Jesu und im Urchristentum: Zum Ursprung des Johannesevangeliums* (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1975), 2

[38] *Ibid*, 10.

[39] *Ibid*, 11.

Bergeri tees, mille kohaselt seda peatükki saab seletada žanrilooliselt. Bergeri arvates on tegemist näitega "õpetaja lahkumisest", kus tunnistajale antakse ülesanne — saada õpetaja järglaseks. Sellise sündmuse koht elus (*Sitz im Leben*) oli antiigi diadohee printsiibis (kr διάδοχος — järglane), mis esines näiteks filosoofide koolkondades, aga oli tuntud ka juutluses. Jh 20:30j lõppes Jeesuse tegude tunnistus, järgnev on tunnistus nende sündmuste tunnistajatest. Seega ei tule Jh 21 seletada mitte allikakriitiliselt, vaid vormilooliselt. Siin on koos kaks žanrit: testament ja tunnistajaütlus (*Zeugenbericht*). Need on omavahel ühendatud; siin on nii Jeesuse järglaste ametissepanek kui ka tunnistajate seadmine selle kohta, millest evangeeliumis on juttu.[40]

Sellise lähenemise korral ei pruugi tunnistajaütlused tähendada, et vastav tunnistaja ise on evangeeliumi autor, vaid et tema tunnistused on autoriseeritud. Nagu näitab Jh 21:24, on need tunnistused esitatud ka kirjalikult. Nii ei rõhutata siin mitte evangeeliumi autori või vastavalt koostaja, vaid tunnistaja ütluste autoriteetsust. Sarnast tunnistuse kinnitamist on leida näiteks ka seoses Jeesuse surmaga Jh 19:35.

Wayne Meeksi arvates ei kuulu Johannese evangeeliumi ühtse stiili paljud elemendid arvatavasti spetsiifiliselt ühele autorile, vaid on johannesliku "koolkonna" tunnuseks, kuna neid on sageli leida just nendes evangeeliumi kohtades, mida muidu kirjutatakse "allika", "evangelisti" või "redaktori" arvele.[41] Ka leidub Meeksi arvates olulisi tunnistusi sellest, et johanneslik kirjandus ei ole ühe geeniuse, vaid

---

[40] Klaus Berger, *Einführung in die Formgeschichte* (Tübingen: Franke Verlag, 1987), 97-101.

[41] Wayne A. Meeks, "Die Funktion der vom Himmel herabgestiegener Offenbarers für das Selbstverständnis der johaneischen Gemeinde," *Zur Soziologie des Urchristentums*, Hg W. A. Meeks. (München, 1979), 250.

mingi osaduskonna või osaduskondade grupi loodud.[42]

Nagu eelnevast selgub, on teoloogide arvamused üsna erinevad. Seejuures tõuseb täiesti arvestatavalt esile johannesliku koolkonna ja kollektiivse autorsuse mõte. Ilmselt tuleks seda arvestada ka evangeeliumi nime küsimuse vaatlemisel.

JOHANNESLIK KOOLKOND

Niisiis seoses Johannese evangeeliumi ja Johannese kirjadega räägitakse kristlikust rühmitusest, mida võib nimetada ka johanneslikuks koolkonnaks, johanneslikuks ringiks või johanneslikuks koguduseks (koguduseühenduseks).[43] Neil kristlastel olid oma traditsioonid ja õpetustegevus. Tänapäevaste uuringute kohaselt otsitakse johannesliku koolkonna asukohta Süüria aladelt, peetakse tõenäoseks, et johanneslik kirjandus on kirjutatud esimese sajandi lõpus ning on arvata, et selleks ajaks oli johanneslik koolkond tegutsenud oma asupaigas juba küllalt pikka aega ja suhteliselt suures eraldatuses muust kristlaskonnast.

Neljanda evangeeliumi osas — see evangeelium peaks olema välja kasvanud johanneslikust koolkonnast — järeldab O. Cullmann, et seda ümbritsevat maailma iseloomustab Palestiina ümbruse ja Süüria sünkretismist mõjutatud juutlus. Just sealt tuleb otsida Johannese evangeeliumi kodupinnast.[44] R. Schnackenburg arvab aga, et johanneslik traditsioon, mille juured olid Palestiinas, läbis Süüria mõjude keskkonna, kinnitas siis kanda Väike-Aasias (Efesoses), fikseerus ja sai redigeeritud. Süüriast, kus kohtusid ka juutluse ja hellenismi vaimsed voolud, sai evangeelium endaga

---

[42] *Ibid*, 252.

[43] Kõigil neil nimetustel on oma põhjendused, aga ka küsitavused. Jään siin väljendi *johanneslik koolkond* juurde.

[44] Cullmann, *Der johanneische Kreis*, 40.

kaasa elemente, mis viitavad Qumrani, ristimissektide, samuti gnostitsismi lähedusele. Samuti peab Schnackenburg võimalikuks, et evangelist puutus Süüria ruumist tulevate mõjudega kokku alles Väike-Aasias.[45]

Taolistes aruteludes on probleemiks, kas tõepoolest Efesoses võisid tegutseda nii Pauluse poolt rajatud kogudus kui ka johanneslikku koolkonda esindavad kristlased? Olid ju nende kristoloogilised arusaamad väga erinevad.[46] On raske uskuda, et johannesliku koolkonna juht oleks saanud tegutseda vanemana pauluslikus koguduses. Või oli Pauluse mõju esimese sajandi lõpuks juba nii palju taandunud? Seegi on väheusutav.

JOHANNESLIKU KOOLKONNA PROBLEEMIDE KAJASTUS JOHANNESE EVANGEELIUMIS

Kindlasti on Johannese evangeeliumi keskseks teemaks Jeesuse Kristuse isik, kuid evangeeliumis kajastub ka johanneslikku koolkonda iseloomustavaid jooni.

Jh 20:30j on öeldud evangeeliumi kirjutamise eesmärk: "Jeesus on küll teinud jüngrite silme ees palju muidki tunnustähti, mida ei ole sellesse raamatusse kirja pandud, aga need on kirja pandud, et te usuksite, et Jeesus on Kristus, Jumala Poeg, ja et teil uskudes oleks elu tema nime sees." Sellest selgub, et evangelist soovis kinnitada koguduse või koguduseühenduse liikmete usku Jeesusesse kui Kristusesse ja Jumala Pojasse. Ilmselt häirisid ja ohustasid seda usku mitmed välised rünnakud. Näiteks juudikristlased olid välja heidetud sünagoogiosadusest. Kahtlemata riivas see nende inimeste juutlikku identiteeti, kuid

---

[45] Schnackenburg, *Das Johannesevangelium*, 134.

[46] Paulusele oli rist kui needusepuu (vt nt Gl 3:13), Johannese evangeeliumi kohaselt oli rist pigem Jeesuse ülendamise paik (vt nt Jh 1:29.36; 3:14; 12:32; 19:19).

sellega seati küsimärgi alla ka nende tegevuse legitiimsus. Seegi on võimalik, et rünnakuid tuli Ristija Johannese pooldajatelt. Et sellistes olukordades oli kristlaste usk reaalselt ohustatud, kinnitab 1Jh 2:19, mille kohaselt mingi usklike grupp lahkuski kogudusest. R. Schnackenburg toob väga olulisena esile neljanda evangeeliumi autori ja variserlik-rabinistliku juutluse vastasseisu, seda eriti seoses Pühakirja ja Seadusega.[47]

Kindlasti oli üheks tähtsamaks vaidlusküsimuseks Jeesuse ristisurm.[48] Pühakirja kohaselt lasus puu külge poodul Jumala needus (vt 5 Ms 21:23; vrd Gl 3:13). Kuidas on siis võimalik, et Naatsareti Jeesus on Jumalast neetud ja samal ajal Kristus!? Selle küsimusega haakub ka vastuolu Ristija Johannese poolt kuulutatud Tulija iseloomustuse ja Jeesuse tegevuse vahel. Nimelt oli Ristija Johannes Tulijat — Jeesusest arvati, et tema ongi see Tulija (vt Lk 7:18jj; Mt 11:2-6) — iseloomustanud kui väga väärikat Jumalast läkitatud isikut ja kui kohtunikku, kes ristib Püha Vaimu ja tulega, kelle visklabidas on ta käes, et eraldada aganad teradest, ning kelle jalatsipaelu ei ole Johannes vääriline lahti tegema (vt Mk 1:7-8; Mt 3:10-12). Selle asemel aga, et oma jumalikku väärikust näidata, elas Jeesus kui see, kes teisi teenib (Lk 22:27; Mt 20:28). Ning selle asemel, et teiste üle kohut mõista või Iisrael vabastada, mõisteti tema ise Süneedriumi ja Rooma kohtu poolt hukka ning löödi risti. Kui Johannese kuulutuses oli tulekohtust pääsemise lootus äärmiselt väike (pildid kirvest puu juurel ja tuulamisest), siis Jeesus ei kiirustanud kohtumõistmisega. Pigem tegi ta kõik, et inimesi kohtust päästa (vt Jh 3:17).

Need olid õigustatud ja väga põhimõttelised küsimused: kas eksis Ristija või ei olnud Jeesus see, kellest Ristija kuulutas? Kui Jeesus oli Messias, nagu väitsid johannesliku

---

[47] Schnackenburg, *Das Johannesevangelium*, 110

[48] Blank, *Das Evangelium*, 23.

koolkonna esindajad, siis näis, et Ristija on valeprohvet; kui aga Ristijal oli õigus, nagu ka Jeesus ise väitis, siis ei vastanud Jeesus Ristija kuulutusele. Et see kõik ei olnud sugugi ühemõtteline, järeldub näiteks sellest, et osa Ristija Johannese jüngreid läks üle Jeesuse juurde, teised jäid aga Ristijaga. Vastusena toob neljas evangeelium rõhutatult esile nii Jeesuse isiku erakordsuse — tema oli lihaks saanud Sõna, kes oli alguses Jumala juures, kui ka Ristija tunnistajaosa — tema pidi tunnistust andma, et kõik hakkaksid tema kaudu uskuma.

JOHANNESE EVANGEELIUM KUI ÜHENDUSLÜLI JOHANNESLIKU KOOLKONNA JA RISTIJA JOHANNESE POOLDAJATE VAHEL

Kui võrrelda Johannese evangeeliumi sünoptiliste evangeeliumidega, siis äratab tähelepanu, et neljandas evangeeliumis tegeldakse palju rohkem Ristija Johannese ja tema jüngritega — palju rohkem, kui oleks vaja usku häirivate küsimuste mõistmiseks. Sellest võib järeldada, et Johannese evangeeliumi üheks sihtgrupiks olid Ristija Johannese pooldajad. Et johanneslikul koolkonnal tõepoolest sellised kontaktid olemas olid, nähtub Johannese evangeeliumi teemakäsitlusest.[49]

Paistab, et johannesliku koolkonna ja Ristija Johannese pooldajate vahelist lõhet püüti evangeeliumi abil ületada. On silmapaistev, kuidas võrreldes sünoptikutega Johannese evangeelium tõstab Ristijat esile. Kellelegi teisele peale Jeesuse ei ole evangeeliumis nii palju positiivset tähelepanu pööratud kui temale. Kui sünoptikutes on Ristijast küllalt

---

[49] Vt näit Backhausi Jh 1:35-51 käsitlus. Knut Backhaus, *Die "Jüngerkreise" des Täufers Johannes: Eine Studie zu den religionsgeschichtlichen Ursprungen des Christentums* (Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 1991), 235-248.

palju juttu seoses tema kahtluste ja tema hukkamisega (vt Lk 7:18jj paral; Mk 6:14jj paral), siis neljandas evangeeliumis neist kahtlustest ei räägita, samuti ei kirjeldata tema surma. Lugejate silme ette jääb üksnes suure prohveti elav kuju.

Teisalt kinnitab kogu Johannese evangeelium, et just see Jeesus on Messias, Ristija Johannese poolt kuulutatud jumalik Tulija, Ristija Johannes ise aga tema suur prohvet. Ühtlasi võib öelda, et kogu Johannese evangeelium kajastab tihedaid sidemeid johannesliku koolkonna ja Ristija pooldajate vahel. Nende suhetesse kuulusid nii omavaheline vastasseis ja kokkupõrked, aga ka lahenduste otsingud ja lepituspüüded.

JOHANNESE EVANGEELIUMI NIMEST

Tulles tagasi evangeeliumi nime küsimuse juurde, pean oluliseks toonitada, et neljas evangeelium sisaldab endas suurel määral johannesliku koolkonna vaimulikku pärandit rõhuasetusega kristoloogiale. Selles mõttes on tegemist johannesliku koolkonna kollektiivse loominguga, mistõttu polegi nii tähtis, et evangeeliumi kirjapanija isik oleks täpselt teada. Jääb isegi mulje, et teose anonüümsus oli lausa soovitud ja evangeeliumi praeguse nimega taheti väljendada midagi muud kui autori nime. Jääb mulje, et johanneslik koolkond ise oli üks Ristija pärandi kandja, et evangeeliumi sõnum Jeesusest Kristusest kui ausse ülendatud Jumala Pojast on pühendatud ühtlasi Ristija Johannese mälestusele ja et evangeeliumi nimi kannabki seda mälestust. Pean väga tõenäoseks, et neljas evangeelium on oma nime saanud Ristija Johannese järgi, et ta on pühendatud Ristija Johannesele.

LÕPETUSEKS

Kui me nimetame Johannese nime, siis võime mõelda üsna erinevatele inimestele, olgu selleks apostel Peetruse isa (Jh 21:15) või Sebedeuse poeg (Mk 1:19) või Ristija, keda Jeesus nimetas suurimaks naistest sündinutest (Lk 7:28), või keegi muu Johannes. Ka siis kui Johannese nime ees on mingi tiitel, näiteks presbüter, Issanda jünger, apostel, ei pruugi olla ühemõtteliselt selge, keda mõeldakse. Või milline on see Johannes, kelle nime kannab evangeelium, mis on teistest nii erinev? Aga vahest polegi see tähtis? Võibolla on tegu üksnes uudishimuga? Siiski, kui neljanda evangeeliumi autor pole Johannes Sebedeuse poeg, siis kuidas on lood teose kanoonilisusega? Muidugi pole autorsuse küsimus ainus kanoonilisuse kriteerium. Arvestati ka ju teose sisulise küljega. Ning väga oluline on tõik, et kogu Uue Testamendi tunnistas kanooniliseks kristlik kirik. Kuid kahtlemata on küsimusi, mis näitavad, et nimede uurimisel võib olla oma sisuline otstarve ja tähendus.

Kui aga neljandale evangeeliumile on tõepoolest antud nimi Ristija Johannese järgi, kui see teos on talle pühendatud, siis tähendaks see suure kõrbeprohveti mälestuse auväärset jäädvustamist.